

Kazanlı Ayaz ve Ispartalı Hakkı Üzerinden Sırat-ı Müstakim Dergisinde Dilde Sadeleşme Tartışmaları

Discussions on Simplification of Language in Sırat-ı Müstakim
Journal about Kazanlı Ayaz and Ispartalı Hakkı

Burhan KALAFAT¹

Özet

Dil, toplulukların ulus olabilmesi için gerekli olan en önemli unsurdur. Bu sebeple özellikle aydınlanma çağından sonra Milli bir birlik oluşturmak isteyen devletler dilde sadeleşme yoluna gitmişlerdir. Osmanlı Devleti ise hem farklı milletlerden oluşan yapısı hem de fikirsel olarak buna hazır olmaması nedeniyle dilin sadeleştirilmesi konusunda geç kalmıştır. Tanzimat döneminde, oturtulmaya çalışılan reformların da etkisiyle dilin basit ve sade hale getirilmesi yönünde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet dönemine kadar dilde sadeleşme konusu Osmanlı aydınları tarafından hararetle tartışılmaya devam etmiştir. II. Meşrutiyet'in hemen sonrasında oluşan özgürlük ortamı sebebiyle birbiri ardına çıkan basım yayın organlarının ana konularından biri dil tartışmaları olmuştur. Kazanlı Ayaz ve Ispartalı Hakkı bu dönemde kurulan dergilerden bir tanesi olan *Sırat-ı Müstakim* dergisi içerisinde yer almış ve bu dergide dilde sadeleşme üzerine yazılar yayımlamışlardır. İkilinin dergide çıkan yazılarının Türkçenin sadeleştirilmesi ve sadeleştirilmesine dair kamuoyunun oluşması yolunda büyük bir önemi vardır.

Anahtar Sözcükler: Dil, Kazanlı Ayaz, Ispartalı Hakkı, Sırat-ı Müstakim

¹ Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, E-posta: kalafatburhan@gmail.com

Abstract

Language is the most important element necessary for communities to become Nations. For this reason, states that wanted to create a National Union, especially after the age of enlightenment, went down the path of simplification of the language. The Ottoman State, on the other hand, was late in simplification of the language, both according to its structure consisting of different nationalities and because it was not ready for it intellectually. During the Tanzimat period, efforts were made to simplify the language due to the reforms that were tried to be established. The issue of simplification of the language continued to be hotly debated by the Ottoman intellectuals until the Second Constitutional Monarchy in Turkey. One of the main issues of the media organs, which arose one after another due to the environment of freedom that formed immediately after the second constitutional monarchy in Turkey, was the language debate. Kazanlı Ayaz and Ispartalı Hakkı took part in the journal *Sırat-ı Müstakim*, one of the journals established during this period, and published articles on simplification of the language in this journal. The duo's articles published in the journal are of great importance in the way of forming public opinion about the simplification of the Turkish language.

Keywords: Language, Kazanlı Ayaz, Ispartalı Hakkı, Sırat-ı Müstakim

GİRİŞ

Bütün toplumlarda milli bir birlik ve en önemlisi bu birliğin sağlanması için gerekli olan milli eğitimin en temel meselesi her zaman dil olmuştur. Dil toplulukları ve bir kültürü birleştiren aynı zamanda devamını sağlayan en önemli unsurların başında gelmektedir. Ortak bir dilleri olmayan toplumlar ulus olmayı başaramadığından, özellikle Aydınlanma çağından sonra egemen güçler dilleri toplumun her kesimini kapsayacak şekilde sadeleştirme yoluna gitmişlerdir². Avrupa bu soruna henüz 17. yüzyılda Reform hareketleri ile birlikte değiştirmeyi başarmıştır. Martin Luther'in İncil'i Almancaya çevirmesi, her insanın İncil'i anlaması ve kendine göre yorumlama hakkına sahip olduğunu savunması, Avrupa'da kendine pek çok taraftar bulmuştu. Artık bütün Avrupa'da Luther tarafından çevrilen ve basılan İncil okunuyordu³. Bu durum İncil'in diğer yerel dillere de çevrilmesine olanak sağlamıştı. Çünkü ortaya çıkan Protestanlık ve Kalvenizm⁴ gibi yeni mezhepler Latince yerine yerel dillerdeki çevirileri esas almışlar ve bu şekilde yerel dillerin gelişim sürecine katkıda bulunmuşlardı⁵. Bu gelişmeler doğrultusunda kilisenin resmi dili olan ve kutsal sayılan Latince, Avrupa'da yavaş yavaş etkisini yitirmeye başlıyor ve Avrupa'ya ulusal dillerin egemen olmasının yolu açılıyordu⁶. Ulusal dillerin önem kazanması ise modern toplumların yolunu açmıştı.

Osmanlı Türkiye'sine gelirsek, Latincenin Hristiyan dünyasındaki konumuna benzer bir kutsallık Osmanlı coğrafyasında Arapçaya atfedilmekteydi. Fakat Avrupa'da Latincenin bu konumu Reform sürecinden itibaren sorgulanıp yerel diller yükselişe geçmişken, Osmanlı'da böyle bir sorgulama ve yerel dilin önem kazanması için daha uzun yıllar beklemek durumunda kalınacaktı. Gün geçtikçe halk dilinden uzaklaşıp, halka yabancılaşmaya başlayan Osmanlıcanın sadeleştirilmesi ancak 19. yüzyılda gündeme gelecektir⁷. Türkçe, özellikle 10. yüzyıldan itibaren İslam dininin etkisiyle Arapça ve Farsçanın etkisi altına girmiş ve ağırlaşmıştır. Kuran-ı Kerim'in Arapça olması birçok Arapça

² Gellner, 2008: 173.

³ Sander, 2006: 85-86.

⁴ 16. yüzyıl başlarında John Calvin'in ortaya attığı görüşlere dayanarak kurulan Hristiyanlığa bağlı bir mezheptir. Cenevre burjuvazisi John Calvin'i Cenevre'de din ve eğitim konusundaki tek yetkili olarak görevlendirmesinden sonra 1561'de Cenevre Meclisi John Calvin'in kilisenin tüm yapısını yeniden düzenlediği yönergeyi yürürlüğe koyar. Böylelikle Kalvenizm ilk kez Cenevre'de örgütlenme fırsatı bulur. Daha sonra ise Avrupa'nın pek çok yerine ve oradan da Kuzey Amerika'ya yayılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım, 2020: 184-210.

⁵ Has, 2017: 265.

⁶ Anderson, 1995: 53.

⁷ Berkes, 2003: 255.

kelimenin Türkçeye girişine sebep olmuş, aynı zamanda edebiyat yoluyla da birçok Farsça kelime Türkçeyi tehdit eder konuma gelmiştir. Osmanlı Devleti her ne kadar resmi olarak bizim “Osmanlı Türkçesi” adını verdiğimiz dili kullanmaktaysa da yazım dili gün geçtikçe Arapça ve Farsça etkisi altında kalarak ağıdalı ve ağır bir dil halini almıştır⁸. İmparatorluk içerisinde ise birçok yerel dil vardı. Osmanlı Türkçesi hiçbir zaman ortak dil olamamış, yerel diller kendi bölgelerinde güç sahibi olmuşlardır. Bu durum Osmanlı coğrafyasında dile dayalı milliyetçiliğin gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur⁹.

19. yüzyılda ise milliyetçilik akımının da etkisi ile yeni bir karşı düşünce oluşmaya başlamıştır. Bu düşüncenin amacı, dili mümkün oldukça sadeleştirip halk diline yakın bir hale getirmektir. Böylelikle Tanzimat döneminde azınlıklar arasında gelişmekte olan dile dayalı milliyetçiliğe engel teşkil edilmek istenmekteydi. Bundan sonra Türkçenin de gelişmesine hız ve önem verilmiştir¹⁰. Diğer yandan Tanzimat Dönemi ile birlikte kurulmaya çalışılan yeni eğitim sisteminin başarılı olabilmesi, devlet bürokrasisinin halk kitlelerine kolaylıkla erişebilmesi ve yapılan reformlar ile yeni fikirlerin halka kolaylıkla benimsetilmesi için dilin basit ve sade hale getirilmesi gerekli hale gelmiştir¹¹.

Bu doğrultuda Osmanlı Türkçesini daha sade ve anlaşılır bir dil haline getirme yönünde bir eğilim başlamış, ancak köklü bir değişiklik yapılamamıştır. Tanzimat devri dilde sadeleşme için sadece bir arayış ve deneme devri olarak kalmıştır. Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasındaki dönemde de yine dilde sadeleşme ile ilgili pek çok tartışma ve esere rastlayabiliyoruz. Namık Kemal, Ali Suavi, Şemsettin Sami, Süleyman Paşa, Ahmet Mithat Efendi ve Ahmet Vefik Paşa gibi pek çok isim eserleriyle ve yazılarıyla bu tartışmalara katkıda bulunmuştur¹². Türk dilinin sadeleşme doğrultusunda bir değişim geçirmesinin ana unsurlarından biri de Türkçülük akımı olmuştur. Aslında Osmanlı Devleti yıkılma safhasına geçene kadar Türkler arasında milliyetçilik akımı gelişmemiştir. Osmanlı kimliği yeterli görülmüş ve başka kimliğe ihtiyaç duyulmamıştır. Milliyetçilik fikri, Türk aydınları arasında imparatorluk dağıldıkça yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır. İmparatorluk içerisindeki azınlıklar ise Fransız İhtilali'nin etkisiyle imparatorluktan ayrılma fikirlerini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır¹³. Kısacası II. Meşrutiyet'i ilan ettiren dinamiklere ve sonrasında yaşanan olaylara baktığımızda görülüyordu ki Osmanlı Devleti'nin dağılma süreci hız

⁸ Aydemir, 2016: 242-243.

⁹ Berkes, 2003: 255-256.

¹⁰ Özkan, 2011: 37-38.

¹¹ Özkan, 2011: 38.

¹² Yüksekaya, 2011: 507-508.

¹³ Berkes, 2003: 155-156.

kazanmıştı. Dönemin aydınları da bunun farkındaydı. Bu şartlar altında Türkçülük Osmanlı düşünce hayatında etkisini arttırmaya başlamış, dil meselesi de Türkçülük çerçevesinde tartışılır hale gelmiştir.

1908 yılında Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinin ardından II. Abdülhamit devrinde yoğun bir sansür ve baskıya maruz kalan basın yayım organları, ortaya çıkan özgürlük ortamından yararlanmışlardır. Bu dönemde dergilerde tartışılan en önemli konuların başını dil ve din meseleleri çekecektir¹⁴. Meşrutiyet'in ilanı ile basın yayım faaliyetlerinde tam bir patlama yaşanmıştır. *Sırat-i Müstakim*¹⁵ dergisi bu dönemin en etkili dergilerinin başında gelmektedir. Aynı zamanda *Genç Kalemler*¹⁶ dergisi ve Yeni Lisan Hareketi ile birlikte dilde sadeleşme konusunda köklü atılımlar atılmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra tartışmalar daha geniş kitlelere yayılmaya başlamıştır. İşte bu çerçevede Ayaz İshaki¹⁷ ve Ispartalı Hakkı Bey¹⁸ de dil hakkındaki yazılarını *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yayınlamaya başlamıştır.

¹⁴ Özkan, 2011: 40.

¹⁵ Kendisini "din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûmden bahis haftalık gazetedir" diye tanımlayarak Meşrutiyet'in ilanından 20 gün sonra 14 Ağustos 1324 (1908) yılında Ebul- Ula Zeyn el-Abidin ve Eşref Edip ortaklığında ve Mehmet Akif başyazarlığında "İttihadı İslam" düşüncesinin bir organı olarak yayın hayatına başlamıştır. Derginin 182 sayısı 29 Şubat 1912'ye kadar yayımlanır. Daha sonra anlaşmazlıklar sonucu 24 Şubat 1327(1912) tarihinde, 193. sayıdan itibaren *Sebilürreşad* adını alır. Ayrıntılı bilgi için bkz Efe, 2009: 251-253.

¹⁶ Genç Kalemler, 29 Eylül 1910 yılında Selanik'te yayınlanan ve 8 sayı çıkan "*Hüsni ve Şiir*" dergisinin isminin 9. sayıdan itibaren Akil Koyuncu'nun teklifi ile "*Genç Kalemler*" olarak değiştirilmesiyle yayın hayatına girdi. 33 sayı yayımlanan dergi Türkçülük ideolojisini benimsedi ve dilde sadeleşme akımının öncülüğünü yaptı. Yazı Kadrosu: Ömer Seyfeddin, Ali Canip, Ziya Gökalp, Kâzım Nami (Duru), M. Nermi, Râsim Haşmet, Aka Gündüz, Nesimi Sarım, H. Hüsni, Muvaffak Galib, Akil Koyuncu, Subhi Edhem. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelik, 1996: 21-23.

¹⁷ Kazan Tatarlarının ve Türk dünyasının önemli fikir adamlarından olan Ayaz İshaki, 23 Şubat 1878'de Çistay bucağına bağlı Yavşırma köyünde doğdu. Hem anne hem baba tarafından nesiller boyunca imamlık yapmış ailelere mensuptur. Edebiyatçı, tenkitçi, gazeteci kimliğinin yanı sıra bir eylem adamıdır. Bu kişiliği ile hem doğduğu topraklarda milli harekete olan inancın hem de Türk dünyasında Türklük bilincinin uyanışına öncülük etmiştir. Yaptığı çalışmalar yüzünden Rus hükümeti tarafından tutuklanıp Arhangelsk'e sürgüne gönderildiği zaman olan 1908-1911 yılları arasında birkaç defa sahte pasaportla İstanbul'a gidip geldi. İstanbul'da bulunduğu vakitlerde yazdığı ve Rusya'dan göndermiş olduğu yazılarını Kazanlı Ayaz adıyla *Sırat-ı Müstakim* ve *Türk Derneği* dergisinde yayınlamıştır. Dönemin siyaset ve fikir adamlarıyla görüşmüş ve 1908'de kurulan Türk Derneği'nin de ilk kırk üyesi arasında yer almıştır. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde, basında yazdıklarıyla Türkiye'deki fikri tartışmaların öne çıkan isimlerinden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Kaçalin, 2000: 474-476.

¹⁸ Ispartalı Hakkı Bey, Kunduracı Ahmet Ağa'nın oğludur. 1886 yılında Isparta'da doğmuştur. Isparta'da rüştiyeyi bitirdikten sonra İstanbul'a gelip 1905'de hukuk eğitimi almıştır. Yazım hayatına Isparta'da iken *Konya* gazetesine yolladığı makaleler ile başlamıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimler ile birlikte 1908'de Isparta'dan milletvekili seçilmiştir. İstanbul'da *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yazılar yazmış, devlet ve halkın hayatına öz ve sade bir Türkçenin yerleşmesi için çok uğraşmıştır. Bu yüzden Türkçü Hakkı lakabıyla anıldı ve 1921 yılında vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kutay, 2004: 89.

KAZANLI AYAZ'IN DİLDE SADELEŞME İLE İLGİLİ YAZILARI

Süleyman Nazif,¹⁹ *Tasvir-i Efkâr*²⁰ Gazetesi'nin 43. sayısında dilde sadeleşmeye karşı çıkmış ve bu harekete karşı seçkin bir tavır takınmıştır. Yabancı kelimelerin Türkçeye zenginlik kattığından, bunlardan yoksun olan bir Türkçenin kaba ve düşünülemez olduğundan bahsedip dilde sadeleşmeyi savunanları avam taraftarı olarak itham etmiştir²¹. *Sırat-ı Müstakim* Dergisi'nin 9 Temmuz 1325 (22 Temmuz 1909) tarihli 46. sayısında Kazanlı Ayaz'ın "Lisan Meselesi" adlı yazısıyla doğrudan doğruya Süleyman Nazif'in bahsi geçen iddialarına cevap verdiği görülmektedir²². Kazanlı Ayaz öncelikle sade lisan taraftarlarının çağdaş toplumlarda mutlak başarıya ulaştıklarını ifade eder. Bir toplumun ilerlemesinin dilin bütün halk kesimlerine yayılmasından geçtiğini, Katoliklerin de Süleyman Nazif Bey'in Türkçeyi kaba bulması gibi Latince dışındaki yerel dillere kaba dil demelerini örnek gösterir. Reformistlerin ise halkın her kesimince kutsal kitabın anlaşılması için yerel dillere önem vermesi sonucu ileride ulusal dillerin ortaya çıkmasını böylelikle halkın da entelektüel ve siyasi hayata ortak olduğunu belirtir²³. Aynı zamanda yazısında Süleyman Nazif Bey'e "yazılarını İstanbul çevresinde okumuş kesim olan 3-5 bin kişi için mi yazdığını" alaycı bir ifadeyle sorar. Bu durumun halka, sizin bizim konuştuklarımızı anlamanıza gerek yoktur, demekle eş değer olduğunu belirtir. Yine bu yapılanın belli bir kesim dışında kalan 15 milyon Türk'ü yok saymak olduğunu vurgular. Dilde sadeleşme taraftarlarının ve kendisinin gerçekten de avam taraftarı olduğunu aynı zamanda demokratik ve milletini seven her Türk'ün makalesini Anadolu Türklerinin anlayacağı şekilde yazması gerektiğini belirtir. Sade bir Türkçenin kullanılmasının Türkçeyi kabalaştırmayacağını, eski devirlere götürmeyeceğini veya küçük düşürmeyeceğini aksine konuşma dilini aynı zamanda bilim, sanat, edebiyat ve hatta siyasette egemen hale getireceğini böylelikle de avam denilen halkın bilinçleneceğini ifade eder. Yine Kazanlı Ayaz, dilde sadeleşmeyi, denildiği gibi Arapça ve Farsça kelimeleri tamamen terk etmek olarak tanımlamadığını, bir dilin güzelliğinin ve anlatım zenginliğinin karşılığı olmadıkça başka dillerden alınan sözcüklere muhtaç olduğunu savunur. Ancak alınan bu sözcüklerin Türkçenin kuralları ile yazılması, genel olarak dilimize Türkçe kurallarının

¹⁹ Süleyman Nazif Bey: 1869 Diyarbakır doğumlu II. Meşrutiyet dönemi şairi, yazar ve gazeteci. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gür, 2010: 92-94.

²⁰ *Tasvir-i Efkâr*: İbrahim Şinasi tarafından 1862'de yayımlanan ilk Türkçe gazetelerdendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı, 2011, 138-140.

²¹ Demir, 2016: 13-16.

²² Ayaz, 2012: 293.

²³ Ayaz, 2012: 294.

egemen olması, Arapça ve Farsça dil kurallarının terk edilmesi gibi gerekliliklerin altını çizmeyi de ihmal etmez²⁴.

Kazanlı Ayaz'ın bu yazısına Ali Nusret Bey²⁵, *Servet-i Fünun*²⁶ dergisinin 23 Temmuz 1325 (5 Ağustos 1909) tarihli sayısında "Tezyîn-i Lisân ve Üslûb-ı Beyân" adlı yazısıyla karşılık vermiştir. Nusret Bey bu yazısında dilde sadeleşmenin karşısında durmuş, Türkçenin zenginliğini Arapça ve Farsçaya borçlu olduğunu ve bu kelimeler olmazsa dilin zayıf kalacağını belirtmiştir. Halkın yazılanları idrak etme yeteneklerinin olmadığını belirten Nusret Bey, aynı zamanda avam olarak adlandırılan halkın yazmak gibi bir kabiliyeti ve de zorunluluğunun olmadığını da vurgulamıştır. Yine bu yazısında Nusret Bey dilde sadeleşmeyi topyekûn bir tasfiyecilik ile bir tutmuştur, oysa sadeleşme taraftarları yabancı kelimelere karşı olmadıklarını sadece lüzumsuz kullanımlara karşı olduklarını ifade ediyorlardı²⁷.

Kazanlı Ayaz, yukarıda bahsedilen bu ithamlara *Sırat-i Müstakim* dergisinin 19 Ağustos 1909 tarihli 50. sayısında "Lisan Mes'elesine Dair Ali Nusret Bey'e Cevap" başlıklı yazısında cevap verir. Ayaz, dilde sadeleşmeyi savunmayı sürdürür ve yabancı kelime meselesine açıklık getirir. Eğer lüzumsuz değilse Arapça ve Farsça kelimelerin tabii ki kullanılabilceğini ve dili zenginleştireceğini, fakat alınan kelimelerin Arapça ve Farsça kurallar ile birlikte kullanılmasına karşı olduğunu ve Türkçe kuralların dilde hâkim hale gelmesi gerektiğini bu yazısında tekrar belirtir²⁸.

Aynı zamanda Avam meselesinde yine halkın tarafını tutmaktan geri kalmaz. Halkın yazılanları anlamadığına dair kanılarıyla şiddetle reddeder. Nusret Bey'in halkın edebi ve ilmi yazıları idrak yeteneğinin zayıflığı kanısının aksine bu durumun yazılan eserlerin dili yüzünden ortaya çıktığını belirtir. Nusret Bey'in yazısından istatistiksel örneklerle de durumu açıklar²⁹. "Siz avâm için kitâblar yazdınız, risâleler neşretdiniz, mektebler açdınız, konferanslar verdiniz de anlamadılar mı?" diye soru yöneltir³⁰. "İlerlemenin kanıtlarını nitekim Avrupa tarihinde görebilirsiniz" diyerek, halka inemeyen toplumların

²⁴ Ayaz, 2012: 294.

²⁵ Ali Nusret Bey, 1872 yılında Makedonya'da doğmuştur. Cenap Şahabettin'in küçük kardeşidir. *Servet-i Fünun* ve *Şuray-ı Ümmet* dergilerinde yazılar kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vahapoğlu, 2010: 141-164.

²⁶ Ahmet İhsan Tokgöz tarafından 27 Mart 1891'den itibaren yayımlanmaya başlanmış, başta Edebiyat-ı Cedide topluluğu olmak üzere Fecr-i Ali ve Milli Edebiyat grupları ile Yedi Meşaleciler'in yayın organı olarak 25 Mayıs 1944'e kadar yayın faaliyetini sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Parlatur, 2009: 573-575.

²⁷ Demir, 2016: 20-23.

²⁸ Ayaz, 2012b: 355.

²⁹ Ayaz, 2012b: 355.

³⁰ Ayaz, 2012: 356.

gelişemeyeceğine dair tezini savunmaya şu sözlerle devam eder: “İşte şu sâde lisan sayesinde biz şimdiki câhil avâmın fikrini açmak ve onların uyumuş dimâğlarını hareket ettirmek ve onları mâni’-i terakkî değil, efkâr-ı medeniyemizin muhâfızı yapmak istiyoruz”. Dilde sadeleşme ile asıl amacın halk kitlelerine ulaşabilmek olduğunu tekrar ve tekrar vurgular. Ayaz İshaki’nin bu düşüncesi daha sonra Yeni lisan hareketi tarafından da benimsenecektir. Tuna’ya tarafından tarihimizde eşine rastlanmayan “bir siyasi laboratuvar”³¹ olarak adlandırılan II. Meşrutiyet dönemindeki bu dil tartışmaları Türkiye Cumhuriyeti’nde de ana meselelerden biri haline gelecektir.

ISPARTALI HAKKI BEY’İN DİLDE SADELEŞME İLE İLGİLİ YAZILARI

Ispartalı Hakkı Bey’in *Sirat-ı Müstakim* dergisinde ve hatta hayatı boyunca savunduğu en önemli meselelerden biri dilin sadeleşmesiydi. Ona göre halka inemeyen ve halkı beslemeyen dil ve yazım hiçbir işe yaramazdı. Hatta bu doğrultuda dönemin usta şairlerinden olan Abdülhak Hamid için dilinin ağır olması sebebiyle “Bizden çok uzaklarda daima bulutların üstünde” ifadelerini kullanmaktan geri durmamıştır. Bu amaç doğrultusunda eleştiri oklarını en yakınlarına dahi yöneltmekten çekinmemiştir. Öyle ki Şam’dan beri tanışıklığı olan Mehmet Akif ile *Sirat-ı Müstakim* dergisinde birlikte yazılar yazmalarına rağmen *Safahat*’ın yayınlanmasından sonra aynı dergide “Akif ve Safahat” adlı bir bölüm yazmıştır. Bu bölümde öncelikle *Safahat*’ın dilinin sadeliğini övmüş fakat son parçada Akif’in dilinin gereksiz yere ne kadar ağır ve anlaşılmaz olduğundan bu parçada avâmın anlayacağı bir şey olmadığından yakınmıştır. Ona göre Türkçe, Türk’ün yaşamak için muhtaç olduğu gıdayı vermekle yükümlüdür³².

Ispartalı Hakkı’nın dil meselesi üzerine *Sirat-ı Müstakim* dergisindeki ilk yazısı 7 Ekim 1909 tarihli 57. sayısında “Konferans Lisan-i Osmani Tedrisatı Hakkında” başlığı altında yayınlanmıştır. Bu yazı dizisi aslında Maarif Vekâlet’inin daveti ile Ispartalı Hakkı Efendi tarafından “Mekâtib-i Rüşdiyye”³³ öğretmenlerine verilen konferansın yazıya dökülmüş

³¹ Tunaya, 1988: XXI.

³² Andı, 1997: 142-145.

³³ Tanzimat Fermanı’nda sözü edilen düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için 1845 yılında Sultan Abdülmecid’in yeni bir eğitim sistemi kurulmasını öngören fermanı yayınlanarak hazırlıklarına başlandı. 1846 yılında sıbyan ve rüşdiye mektepleriyle darülfünundan oluşan Avrupa’da olduğu gibi üç kademeli eğitim sisteminin kurulması kabul edildi. İlk rüşdiye 1847’de, daha sonra Maarif nâzırlığına kadar yükselecek olan Mekâtib-i Umûmiyye Nâzırı Kemal Efendi’nin özel gayretleriyle İstanbul’da Davud Paşa Mektebi’nde açıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, 2008: 300-303.

halidir. Hakkı, bu konferansta işlerinin oldukça zor olduğundan bahsetmiş fakat kendisinin bu yola gönül koyduğunu söylemiştir³⁴: “Çünkü güzel lisanımıza öteden beri âşıkım. Türkçemize, Türkçemizin tevessü’ ve intişârına küçük yaştan beri alâkadarlık hissederim. Lisânımızın terakkisi mevzû-i bahs olan yerlerde aczi unutturum”. İşte bu kesit ile bütün dinleyenlere gerçekten bu işe gönlünü verdiğini hissettirmiştir.

Ispartalı Hakkı, “Mekteplerimizde Ne Yapıyoruz ve Çocuklarımızı Nasıl Eziyoruz?” konulu bu hitabetinde genel olarak okullarda verilen yanlış dil eğitiminden dem vurmıştır. Temel bir problem olarak çocuklara ana dilin öğretilmemesi ya da yanlış öğretilmesinin altını çizen Hakkı, bu işe el atılmaz ise dilin neredeyse unutulacağı kanaatindedir. Okuma ve dil bilgisi kitaplarının azlığından şikâyetçi olup, bunun sorumlusunu başka yerde aramamak gerektiğini belirterek, faturayı dönemin aydınlarına keser. Yine aynı yazıda okullarda yeterince öğretmenin olmadığını da vurgulamaktadır³⁵.

Okullarda Osmanlıca dil eğitimi adı altında bir dersin olduğunu ve bu dersin asıl amacının bütünüyle Türkçe öğretmek mi yoksa bir bölümünü göstermek mi olduğunu sorgulayıp bu dersin amacının aslında dili bir saat gibi işlemek ve öğretmek olması gerektiğini belirtir. Fakat zaten okula gelenlerin bu meziyetten eksik olmadığını bunu daha okula gelmeden öğrendiklerini tıpkı yeni bir dil öğretir gibi eğitim verilmesinin yanlış olduğunu düşünür. Ona göre dil ve dil eğitimi ne kadar sadeleşir ise eğitimden o kadar verim alınır; bu şekilde verilmeyen bir eğitim ise çocuklarımız üzerinde külfetten başka bir işe yaramamaktadır. Yazı ile söylev dili arasında inanılmaz farklar olduğunu söyleyerek ne bu telaffuzun ne de kuralların Türkçede olmadığını belirtir. Bu nedenle zaman geçtikçe eğitim gören çocuklar zaman geçtikçe bu kuralların altında ezilmekte ve sıkılmaktadır³⁶. Çocuklar öğrendiği kelimeleri bildiği gibi telaffuz edemeyecektir³⁷: “Zavallı çocuk kendi bildiğini okuyamayacak. “Hava” diye bildiği kelimeyi “hevâ” telaffuz edecek “şarab” diye bildiği kelimeyi “şerâb” okuyacak”. Yine eğitim gören çocuğun öğrendiği bir kelime yerine gereksiz bir dünya kelimenin kullanımda olduğunu belirtmiştir³⁸:

“Bakıyor ki yer, gök, her şey değişmiş... Yerin adı arz olmuş, zemîn olmuş... Güneş demiyorlar... Şems diyorlar, hürşid diyorlar, mihr diyorlar, âfitâb diyorlar... Ay demiyorlar, kamer diyorlar, mâh diyorlar. At diye tanıdığı hayvana on on beş ad takmışlar... Feres, esb, rahş, semend, reh-vâr, şeb-dîz, yek-rân, tevsen, sûtûr, kümeyt,

³⁴ Hakkı, 2014: 66.

³⁵ Hakkı, 2014: 66.

³⁶ Hakkı, 2014: 67.

³⁷ Hakkı, 2014: 67.

³⁸ Hakkı, 2014: 68.

edhem diyorlar. Deniz diye, bildiği şey, bahr, deryâ, yemm, lücce, kulzüm, muhît ve daha birçok şey olmuş. Bir şeye yalnız bir isim kâfi iken böyle birçok isim takılmasına bir türlü aklı ermiyor. Buradan zihnine bir körlük, bir sarmazlık gelmeğe başlıyor”.

Derginin bir sonraki sayısında yazısına devam eden Hakkı, bu sefer Türkçeye atılan iftiralara cevap verir. Çoğu kelimenin kaba sayıldığı için yerine süslü bir şekilde Arapça ve Farsça kelimeler kullanıldığından bahsederek bu durumdan kurtulmak gerektiğini ifade eder³⁹: “‘Kendi başına gökte gezen ay’ dense bunda hiçbir letâfet olamaz imiş. ‘Üç mâh’ demek ‘üç ay’ demekten fasîh imiş?”. Dilimizin bu yanlış anlayıştan bir an önce kurtulması gerektiğini öğütlediği gibi dilin gereksiz kelimelerden arındırılması ve çocukların daha fazla eziyet çekmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Hakkı, aynı zamanda Dil Bilgisi ve Alfabe sorununa da değinmiştir. Arap alfabesi kullanıldığı için kurallar da ona uygun halde bırakılmış Türkçeye has kurallar üretilmemiştir. Kelimelerin Arapça, Farsça hatta Türkçe olarak ayrılmasının manasızlığından ve gereksiz külfet doğurduğundan yakınmıştır⁴⁰: “İşte görüyoruz ki lisânımız hakkıyla lügatlerine sahip değil... Onları işleten kâidelere sahip değil... Yazımız eğreti... Yazışımız gülünç”. Aydınların ve eser sahiplerinin Türkçeye ihanet ettiğini fakat avam diye bahsedilen halkın ihanete katılmadığını söyleyerek bu kesimin Türkçeye sadık kaldığını, böylelikle Türkçenin bir nebze mahvolmaktan kurtulduğunu ifade eder. Hakkı, Türkçenin eser bakımından çok zayıf olduğundan bahsederken var olan eserlerin ise çok ağıdalı ve çocukların anlayamayacağı şekilde neşredildiğinden yakınır⁴¹: “Âşık Garib, Kan Kalesi gibi şeyler mi? Yoksa Cezmi ve Rübâb-ı Şikeste gibi şeyler mi? Bugün çocuklara Âşık Garib okutulmaz, Cezmi okutulamaz. Gülistân gibi La Fontaine masalları gibi bir tane bile kitabımız yok”. Okuma kitabı olmadığı gibi dil bilgisi kitabının da olmadığından bahseder. Olan kitapların ise Türkçeye uygun olmadığı düşüncesindedir⁴².

Hakkı’nın 29 Ağustos’ta yine Mekatib-i Rüşdiye öğretmenlerine verdiği konferans da, *Sırat-i Müstakim* dergisinde 10 ayrı bölüm olarak kaleme alınmıştır. Hakkı, bu yazı dizisinde daha önce saptadığı sorunlara çözüm üretme gayreti içindedir. Dizinin ilk yazısı olan “Tedrisatı nasıl yürüteceğiz” başlıklı metinde, eğitimin nasıl verilmesi gerektiğine dair öğütler verir⁴³. Öncelikle kelimelerin daha sade bir şekilde isim-fiil ve edat olmak üzere üçe bölünmesi gerektiğini ve bunların ayrıntılı bir şekilde çocuklara öğretilmesi gerektiğini vurgular. Ayrıca çocuklar konuşmaya teşvik edilmeli ve çocukların görmesine, yani dikkatini

³⁹ Hakkı, 2014: 85-89.

⁴⁰ Hakkı, 2014: 86-89.

⁴¹ Hakkı, 2014: 87.

⁴² Hakkı, 2014: 88.

⁴³ Hakkı, 2014: 111.

vermesine önem verilmelidir. Konuşan çocuk bir soru sorduğumuzda dikkatini en çok çeken şeyi anlatacaktır. Hakkı, konuşan ve gören çocuğun daha başarılı olabileceğinin altını çizer⁴⁴.

Bunun yanı sıra Arapçada her bir şey için ayrı bir kelime olduğunu, fakat Türkçe'nin bu şekilde zengin olmadığını, bu yüzden bazı kelimelerin iki anlamlı veya birleşik kelimelerden olduğunu bunları da öğrencilere iyi öğretmemiz gerektiğini belirtir⁴⁵. Hakkı, konuşmasının devamında dil bilgisinin nasıl öğretilmesi gerektiği üzerinde durmuş; isim, fiil, bileşik fiil, zamir, sıfat ve edatları derinlemesine incelemiştir. Hakkı'ya göre Türkçe'nin fiilleri, fiil çekimleri, şahıs zamirleri ve asıl anlamları ile bütün dünyayı imrendirecek kadar mükemmeldir. Fakat kendi iş bilmezliğimiz yüzünden bugün dilimiz zavallı haldedir. Hatta zavallı olan Türkçe değil onu bu hale getiren bizleriz diye belirtir. Oysa Fransızca doğuşunda eksik ve biçimsiz iken onu işleyenlerin elinde bugün mükemmellik numunesi olmuştur. Türkçe'mizin de bu şekilde ışıdamaması için hiçbir sebep yoktur diyerek, Türkçe'nin doğru bir reform ve sonrasında eğitim ile Fransızca gibi ışıdayacağına olan inancını vurgular⁴⁶.

Ispartalı Hakkı, bir yandan da dilimizin yabancı kelimelerin istilası altında olduğuna dikkati çekmiş, fakat aynı Kazanlı Ayaz gibi yabancı kelimelere karşı olmadığını elbette bir dilin her kelimeyi karşılamayacağını da belirtmiştir. Ona göre önemli olan dilimizde karşılığı bulunan yabancı kelimelerden kurtulmaktır: “ ‘Arz’, ‘zemîn’, ‘semâ’, ‘âsumân’ gibi Türkçesi olan lügatler de alınmış... Hattâ ‘uçmak’, ‘tamu’, ‘od’ gibi Türkçe lügatler üzerine bile bile topraklar atılıp ‘cennet’, ‘behişt’, ‘cehennem’, ‘dûzah’, ‘âteş’ gibi lügatler bunların üstüne konulmuş”. Alınan bu kelimeler Türkçeye uyarlanamamış, yabancılıkları muhafaza edilmiştir. Kelimeler Türkçe ekler ile kullanılabilirken Arapça veya Farsça ekler ile kullanılmaya devam edilmiştir. Hakkı, bu durumun dilimizin gelişimine engel teşkil ettiğini söylemektedir⁴⁷. Derginin 74. sayısında ise ilk olarak sadelikten yana olunacağını sade olmayan her şeyden uzak durulması gerektiğini, Türkçe'ye uymayan kuralların def edilmesi gerektiğini vurgulayarak Türkçe'nin sadeleşme serüveninin nasıl ilerlemesi gerektiğini bizlere kısaca özet geçer⁴⁸.

Ispartalı Hakkı, Türkçeye bir inkılap gerektiği düşüncesindedir. Ona göre yapılması gerekenler şu şekildedir: Türkçe konuşmak, olabildiğince Arapça ve Farsçadan kaçınmak, dildeki lüzumsuz olan Arapça, Farsça hatta Fransızca kelimeleri uzaklaştırmak, kendi kendine

⁴⁴ Hakkı, 2014: 114.

⁴⁵ Hakkı, 2014: 115.

⁴⁶ Hakkı, 2014: 221.

⁴⁷ Hakkı, 2014: 164.

⁴⁸ Hakkı, 2014: 324.

Türkçeleşen kelimelerin önünü açmak ve bunları çoğaltmaya çalışmak, İstanbul Türkçesi esas alınarak sadeliğe kaymak⁴⁹. Yine *Strat-ı Müstakim* dergisinin 141. sayısında “Türklük Gayreti” adlı yazısında artık Türk geri bir millettir ve Türkçe kaba bir dildir gibi boş lafları bırakmak gerektiğini dile getirmiştir. “*Türklük, milletlere ana olmuş bir ulus (millet) iken, Türkçe lisânlara ana olmuş bir lisân olamaz mı?*”⁵⁰ diyerek bunun için çokça çalışmak gerektiğinden bahsetmiştir.

Ispartalı Hakkı, derginin 169. sayısından itibaren, “Dilimizin içinde Hurda Şeyler” adlı yeni bir yazı dizisine başlar. Bu yazı dizisinde, daha önceki yazılarında olduğu gibi, dilimiz içine giren lüzumsuz yabancı kelimelerin çokluğundan bahsederek bu sorunu yazı dizisinin ana konusu yapar. Dilimizde zaten karşılıkları olan kelimeler yerine alınan yabancı kelimelerden yakınmaktadır. Hatta çoğu zaman bu yabancı kelimelerin kullanımı konusunda kelimelerin asıl sahiplerini bile geçtiğimizi vurgulayarak durumun vahametini şu sözlerle belirtir⁵¹:

“Bundan sonra ‘dil’ diyemeyiz, ‘lisân’ deriz, ‘zebân’ deriz, ‘lisân-ı azbü’lbeyân’ deriz. ‘Uzûbet-i lisân’dan ‘şîrînî-i sühan’den söz açıp şapır şapır ederiz; ‘eşek’ demeyiz, ‘merkeb’ deriz.. ‘Katr’ demeyiz, ‘ester’ deriz.. ‘Köpek’ demeyiz; ‘kelb’ deriz. Böylece bütün açlıkları doyurmuş, bütün eksiklikleri doldurmuş oluruz. Hey hey.. Bal bal demekle ağız tatlı olmaz.. Lâkin, kim anlar, kim dinler!”

Hakkı’nın bu yazı dizisinde de en çok üzerinde durduğu şey, kelimelerin Arap ve Fars kuralları ile yazılmasıydı. Türk sözcüğünün dahi Arapça ve Farsçada yazıldığı gibi etrak ve türkan şeklinde yazımına karşı çıkmış, bari Türk’e kendi adını doğru yazmaya müsaade edin diye yakınmıştır⁵².

SONUÇ

Dil toplumları bir araya getiren ve aynı zamanda kültür taşıyıcısı olan en önemli unsurdur. Dilin toplumun her kesimine yayılması toplumun gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Bunu Avrupa’da reform hareketlerinden sonra ulusal dillerin ortaya çıkışında görmekteyiz. Yüzyıllardır Arapça ve Farsça etkisinde kalarak halk dilinden uzaklaşan Osmanlı Türkçesi diye adlandırdığımız yazım dili için de reform gerekmiş ve bu konuda

⁴⁹ Hakkı, 2014: 324.

⁵⁰ Hakkı, 2016: 155.

⁵¹ Hakkı, 2016: 191-192.

⁵² Hakkı, 2016: 192.

çeşitli tartışmalar süregelmiştir. Dilde sadeleşme yönünde özellikle Tanzimat döneminde başlayan bu tartışmalar hız kesmeden devam etmiş, Abdülhamit döneminde basım yayım organlarına yapılan baskı yüzünden tartışmaların hızı bir nebze azalsa da bu dönem dahi pek çok isim bu konu hakkında yazmaya devam etmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ardından ise dergi ve gazete yayınları mantar gibi türemiş ve buralarda dil konusundaki tartışmalar daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Bu ortamda yayım hayatına başlayan *Sırat-ı Müstakim* dergisi de dil hakkındaki tartışmaların yürütüldüğü önemli bir mecra olmuştur. Derginin yazarlarından olan Kazanlı Ayaz ve Ispartalı Hakkı Efendi ömrünü Türkçenin sadeleşmesi ve halk tarafından da okunup yazılabilecek hale gelmesine adanmış iki önemli isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle *Genç Kalemler* dergisi ve burada başlayan Yeni Lisan hareketi ile birlikte dilde sadeleşme taraftarları kalemlerini ustaca konuşturmuşlardır. Cumhuriyetin hazırlık dönemi olarak görülen II. Meşrutiyet dönemindeki dil tartışmaları Cumhuriyetin getirdiği İnkılaplara da öncülük etmiş, bu dönemde kendilerini gösteren sadeleşme taraftarları Cumhuriyet kadrolarında kendilerine yer edinmiş ve ideallerini gerçekleştirme fırsatını bulmuşlardır.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 57 (7 Ekim 1909), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 66-68.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 60 (28 Ekim 1909), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 111-115.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 58 (14 Ekim 1909), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 85-89.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 61 (4 Kasım 1909), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 130-133.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 62 (11 Kasım 1909), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 144-146.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 63 (18 Kasım 1909), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 162-165.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 66 (9 Aralık 1909), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 201-204.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 67 (16 Aralık 1909), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 220-221.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 70 (6 Ocak 1910), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 264-265.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 71 (13 Ocak 1910), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 280-282.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 73 (27 Ocak 1910), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 309-311.
- Ispartalı Hakkı, (2014). “Konferans: Lisân-ı Osmânî Tadrîsâtı Hakkında” *Sırat-ı Müstakim*, 3, 74 (3 Şubat 1910), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, s. 324.
- Ispartalı Hakkı, (2016). “Dilimiz İçinde... Hurda Şeyler” *Sırat-ı Müstakim*, 7, 169 (30 Kasım 1911), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 191-193.
- Ispartalı Hakkı, (2016). “Dilimiz İçinde... Hurda Şeyler” *Sırat-ı Müstakim*, 7, 174 (4 Ocak 1912), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 259-261.
- Ispartalı Hakkı, (2016). “Akif ve Safahat” *Sırat-ı Müstakim*, 6, 140 (11 Mayıs 1911), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 142-145.
- Ispartalı Hakkı, (2016). “Dilimiz İçinde... Hurda Şeyler” *Sırat-ı Müstakim*, 7, 171 (14 Aralık 1911), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 217-218.
- Ispartalı Hakkı, (2016). “Dilimiz İçinde... Hurda Şeyler” *Sırat-ı Müstakim*, 7, 172 (21 Aralık 1911), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 236-237.
- Ispartalı Hakkı, (2016). “Dilimiz İçinde... Hurda Şeyler” *Sırat-ı Müstakim*, 7, 176 (18 Ocak 1912), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 288-290.
- Ispartalı Hakkı, (2016). “Dilimiz İçinde... Hurda Şeyler” *Sırat-ı Müstakim*, 7, 178 (1 Şubat 1912), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 323-324.
- Ispartalı Hakkı, (2016). “Dilimiz İçinde... Hurda Şeyler” *Sırat-ı Müstakim*, 7, 181 (22 Şubat 1912), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 369-370.
- Ispartalı Hakkı, (2016). “Türklük Gayreti” *Sırat-ı Müstakim*, 6, 141 (18 Mayıs 1911), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 154-155.
- Rusya Tatar Muharrirlerinden Kazanlı Ayaz, (2012). “Lisan Mes’alesi”, *Sırat-ı Müstakim*, 2, 46 (22 Temmuz 1909), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 293-295.

Rusya Tatar Muharrirlerinden Kazanlı Ayaz, (2012). “Lisan Mes’elesine Dair Ali Nusret Bey’e Cevap”, *Sırat-ı Müstakim*, 2, 50 (19 Ağustos 1909), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, ss. 355-256.

İkincil Kaynaklar

- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.
- Andı, M.F. (1997). “Safahat - Birinci Kîtab'ın Devrinde Uyandığı Akisler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 20, ss. 37-67.
- Aydemir, M. (2016). “Tanzimat'tan Yeni Lisan Hareketi'ne Dil Sadeleştirme Çalışmaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 9, ss. 240-254.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelik, H. (1996). “Genç Kalemler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 21-23.
- Demir, A.(2016). “Ayaz İshaki ve Türk Dilinin Sadeleşme Sorunu: Yeni Lisan Hareketi Öncesinde Kazan-İstanbul Hattında Bir Erken Entelektüel Tartışma (1909)”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, Ankara, ss. 7-31.
- Efe, A. (2009). “Sebilürreşad” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 251-253.
- Gellner, E. (2010). *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar, İstanbul: Hil Yayınları.
- Gür, M. (2010). “Süleyman Nazif” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 92-94.
- Has, K. (2014). “Teolojik Bazı Kavramlar ve Dinsel Seküler Otorite Sorunu Üzerine Luther-Calvin” *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:7 Sayı: XVII, ss. 253-273.
- Kaçalın, M. S. (2000). “Muhammed Ayaz İshaki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 474-476.
- Kutay, C. (2004). *Tarih Aydınlığı/Seçmeler 3*, İstanbul: İklim Yayıncılık.
- Özkan, M. (2011). “Türkiye'nin Çağdaşlaşma Ekseninde Yeni Lisan Hareketi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 715, ss. 35-50.
- Öztürk, C. (2008). “Rüşdiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 300-303.
- Parlatır, İ. (2009). “Servet-i Fünun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 573-575.
- Sander, O. (2006). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Vahapoğlu, B. (2010). “Türk Edebiyatı Tarihinin Kıyıda Kalmış Bir İsmi: Ali Nusret” *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, ss. 141-164.
- Yazıcı, N. (2011). “Tasvir-i Efkar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 138-140.
- Yıldırım, M. (2020). “Rönesans ve Reformasyon”, *ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.8 S.1, ss. 184-210.
- Sağol Yüksekaya, G. (2014). “Osmanlı Döneminde Dilde Sadeleşme”, *Osmanlı Kültür Sanat*, C.9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 504-517.